

gevangene, de Rotterdamse predikant ds. A. R. Rutgers.¹ Het begint, ergens in een kale barak, met tachtig toehoorders; het worden er honderdvijftig. De vermagerde, kaalgeknipte predikant is een bezield geworden. Hij heeft een taak: lotgenoten de troost brengen van het Evangelie. Men kent hem als een goed en eerlijk kameraad. Hier is hij niet de gesoigneerde voorganger die, de toog om en de bef voor, hoog op de kansel staat – hij is mens onder mensen. Teken en van uiterlijke waardigheid zijn er niet meer. Hij lijdt, als allen. Wat allen lijden, brengt hij onder woorden, simpel en direct. Die woorden worden als gegrift in de geest van zijn toehoorders, neen: van zijn kampgemeente. Ziet, wat in de Bijbel een ver en abstract historisch verhaal leek, is werkelijkheid geworden. Zaterdag 6 december is in een der werk-ploegen een dag vol gruwelijke mishandelingen. 'Zondag 7 december preekt hij', aldus later een gevangene, 'over *Handelingen* 8:1: 'En er geschiedde in die dagen een grote vervolging tegen de gemeente die te Jeruzalem was.' Een preek die ik nooit vergeet en die ik haast letterlijk kan weergeven. . . Toen was er geen oog meer droog, maar velen zaten te snikken van niet meer in te houden smart en aandoening.'²

Het wordt een barre winter. De gevangenen lijden honger. Een dysenterie-epidemie breekt uit. Goede medische verzorging ontbreekt. Eind februari wordt van den Bosch ziek. Het uitgeteerde lichaam kan niet meer mee.

¹ Abraham Rutger Rutgers, geboren in 1883, werd nadat hij eerst op enkele plaatsen in het oosten des lands gestaan had, in 1932 naar Rotterdam beroepen. Hij was een zoekende ziel, 'een vreemdeling in een vreemd land' noemde hij zichzelf eens. 'In de kerk was het hem telkens te benauwd', aldus Buskes. (J. J. Buskes: *Een vreemdeling in een vreemd land. De strijd om het Koninkrijk Gods in het leven van Abraham Rutger Rutgers* (z.i.), p. 9) Rutgers was vele jaren lang een overtuigd christen-antimilitarist maar kwam na een bezoek aan republikeins Spanje van zijn antimilitaristische overtuiging terug. Hij uitte zich in '40 op de kansel wellicht openlijker dan wie ook. Hij achtte zich geroepen, daar en in zijn catechisatie zonder enige restrictie te spreken en deed dat ook. Duitsland noemde hij een zuiver imperialistische mogendheid, Seyss-Inquart een landverrader. Toen hij, na reeds enkele malen gewaarschuwd te zijn, op 11 juni '41 gearresteerd werd, zei hij tijdens zijn verhoor o.m.: '*Als freie Holländer die 80 Jahre lang um ihre Gewissensfreiheit und um ihre völkische Freiheit gekämpft haben, können wir unmöglich mit Systemen sympathisieren die ihre Ziele mit Gewalt und Terror zu erreichen suchen. Zu diesen Systemen gehören der Bolschewismus, der Faschismus und der Nationalsozialismus; alle drei sind gleich. . . Was wollen Sie überhaupt in Holland? Sie gehören garnicht hierher!*' ('*Meldungen aus den Niederlanden*', 48 (17 juni 1941), p. 6-7) Rutgers werd uit Scheveningen naar Amersfoort en uit Amersfoort eind november '41 naar Dachau overgebracht. Daar werd hij, al verzwakt, als bijna zestigjarige zo ernstig mishandeld door drie medegevangenen over wier corruptie hij zich beklaagd had, dat hij enkele dagen later, 2 april '42, bezweek. ² A. M. C. van Lynden-van den Bosch: *Dominee D. A. van den Bosch*, p. 213.